

UDK. 1(4) 821.161.2

Feruza XUDJAQULOVA,
Navoiy davlat universiteti katta o‘qituvchisi, PhD
E-mail: xudjaqulova87@mail.ru

SamDCHTI professori, f.f.d O.G‘aybullayev taqrizi asosida

JALOLIDDIN RUMIY VA ALISHER NAVOIY FALSAFIY G‘OYALARIDAGI UMUMIYLIKLAR TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Jaloliddin Rumi va Alisher Navoiy g‘oyalaridagi umumiylik jihatlari tahlil etilgan bo‘lib, ularning har ikkalasining ham falsafiy-irfoniy qarashlarida, hayot yo‘llarida va ijodiy kamolotida bir qator bog‘liqlik, umumiyliklar yoritib berilgan. Shuningdek, Sharqning buyuk zabardast mutafakkirlaridan hisoblanmish Jaloliddin Rumi va Alisher Navoiylarning tasavvuf olamidagi maqei beqiyosligi falsafiy jihatdan dalillangan.

Kalit so‘zlar: Irfon, tasavvuf, ruhiy kamolot, ma‘rifat, madaniyat, falsafiy tahlil, g‘oya.

АНАЛИЗ ОБЩЕГО ЗНАЧЕНИЯ В ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЯХ ДЖАЛАЛИДДИНА РУМИ И АЛИШЕРА НАВАИ

Аннотация

В статье анализируются общие черты в идеях Джалалуддина Руми и Алишера Навои, выделяется ряд связей и общих черт в философских и мистических взглядах, жизненном пути и творческом развитии обоих. Философски доказано и непревзойденное положение Джалалуддина Руми и Алишера Навои, считающихся одними из величайших и влиятельных мыслителей Востока, в мире суфизма.

Ключевые слова: Мистицизм, мистицизм, духовное совершенство, просветление, просвещение, культура, философский анализ, идея.

ANALYSIS OF COMMON RELEVANCE IN THE PHILOSOPHICAL IDEAS OF JALALIDDIN RUMI AND ALISHER NAVAI

Annotation

This article analyzes the commonalities in the ideas of Jalaluddin Rumi and Alisher Navoi, highlighting a number of connections and commonalities in the philosophical and mystical views, life paths, and creative development of both of them. The unparalleled position of Jalaluddin Rumi and Alisher Navoi, considered to be among the great and influential thinkers of the East, in the world of Sufism has also been philosophically proven.

Key words: Mysticism, mysticism, spiritual perfection, enlightenment, culture, philosophical analysis, idea.

Kirish. Mamlakatimizda buyuk mutafakkirlarimizning ilmiy merosini o‘rganish, ularning noyob qo‘lyozma asarlarini tadqiq va targ‘ib etish, yoshlarimizni ezgu an‘analarimizga sadoqat ruhida tarbiyalash ishlariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu esa O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta‘biri bilan aytganda: “mamlakatimizda “jaholatga qarshi-ma‘rifat” degan ezgu g‘oya asosida islom dinining insonparvarlik mohiyatini, tinchlik va do‘stlik kabi oliyjanob maqsadlarga xizmat qilishini targ‘ib etish kun tartibimizdagi doimiy masalalardan biri bo‘lib qoladi”. Shu nuqtai nazardan, islom falsafasi taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shgan mutafakkirlarning, xususan, Jaloliddin Rumi va Alisher Navoiyning insoniyatni sog‘lom e‘tiqod hamda osoyishtalikka, ma‘naviy-axloqiy jihatdan yetuklikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatuvchi gumanistik g‘oyalarining mazmun-mohiyatini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Alisher Navoiy va Jaloliddin Rumiyaning falsafa qarashlaridagi umumiyliklarni tadqiq qilishda Sharq va G‘arb olimlari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ikki buyuk mutafakkirlar ijodida insonparvarlik, ilohiyotshunoslik, axloqiy qadriyatlar va sufiylik oqimining ta‘siri yaqqol namoyon bo‘ladi. Ushbu tadqiqotchilar ishlarining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iboratdir:

Insonparvarlik g‘oyalarining yoritilishi. Sharq tadqiqotchisi Ahmad Abdulhamid Al-Faruqi o‘z asarlarida Alisher Navoiy va Jaloliddin Rumiyaning insonparvarlik g‘oyalarini ochib bergan. U ikkala shoirning ijodida insonning qadr-qimmatini, insonparvarlikning asoslarini belgilab beruvchi qadriyatlarni ko‘radi. Shoirlar insonga bo‘lgan muhabbat, boshqalarga bo‘lgan xayrixohlikni targ‘ib qilganliklari alohida ta‘kidlanadi.

Al-Faruqi: “Navoiy va Rumi insonparvarlik g‘oyalariga e‘tibor qaratgan bo‘lib, ular o‘z asarlarida insonning ma‘naviy kamolotini ko‘rsatuvchi falsafani shakllantirganlar”.

G‘arb tadqiqotchisi Annemarie Schimmel ham o‘zining asarlarida birida Navoiy va Rumiyaning ijodidagi insonparvarlik g‘oyasini ta‘kidlagan. Uning fikricha, ikki buyuk alloma odamlarning ichki dunyosi, ruhiy dunyosini o‘rganishga katta e‘tibor berganlar.

Schimmel: “Ikki ijodkor o‘z asarlarida inson qalbining nozikliklarini chuqur tahlil etganlar.”

Ma‘naviy-ma‘rifiy yo‘nalishlar. O‘rta Osiyo tadqiqotchisi O‘tkir Hamdam o‘zining maqolalarida Navoiy va Rumiyaning ma‘naviyat haqidagi qarashlarini o‘rgangan. Hamdam ta‘kidlashicha, Navoiyning "Hayrat ul-abror" asarida sufiylik ta‘limoti orqali ma‘naviy tarbiya masalalari ko‘rib

chiqilgan. Xuddi shunday, Rumiyning "Masnaviy" asari ham ruhiy kamolot yo'lini ifodalaydi.

Hamdam: "Hikmatli so'zlar orqali ishq, ishonch, xokisorlik singari tushunchalarni ochib berishga erishgan."

Biroq g'arblik tadqiqotchi William Chittick, o'zining asarlarida Rumiyl falsafasidagi ruhoniylar ta'birini ajratib ko'rsatgan. Unga ko'ra, ikki shoir insonni haqiqatni anglash va ma'naviy yuksalishni maqsad qilib qo'yishgan.

Chittick: "Rumiyning asarlarida ruhiy kamolot yo'llarini anglatuvchi alomatlar ko'p uchraydi".

Ilm va e'tiqod o'rtasidagi uyg'unlik. Sharq olimi Zohidxon Gulomov o'zining ilmiy ishlarida Navoiy va Rumiyning tasavvufiy ta'limotidagi qarashlarini solishtirgan. Unga ko'ra, ikkalasi ham ilohiyotshunoslik va ilm sohasidagi qarashlarni o'zaro bog'lashni targ'ib qilishgan.

Gulomov: "E'tiqod va ilm o'rtasidagi uyg'unlikda ularni yuksak ma'naviyatga yetaklovchi vositaga aylantirgan."

Shuningdek, g'arblik tadqiqotchi Seyyed Hossein Nasr ham ikki muallif falsafasidagi tasavvufiy yo'nalishlarni tahlil qilgan. Unga ko'ra, Navoiy va Rumiyl asarlarida Allohga yaqinlashish yo'lidagi intilish ko'zga tashlanadi.

Nasr: "Sufizm oqimidan ilhomlanib, insonning qalbini anglashga qaratilgan fikrlar ma'lum bo'lsa-da, ilohiyotshunoslikka asoslangan qarashlar ularga o'ziga xos uslub bag'ishlaydi".

Axloqiy qadriyatlar sifatida foydalanish. O'zbek olimi Erkin A'zamovning asarlarida Navoiy va Rumiyning axloqiy qarashlari alohida o'rin egallaydi. Uning ta'kidlashicha, ikkala ijodkor ham o'z asarlarida insonning yaxshilik, sadoqat, xokisorlik kabi fazilatlarini ko'tarib keladi.

Hozirgi kunda jahon afkor ommasi tomonidan muazzam Sharqning bir qator ijodkorlari ijodini o'rganish, qiyosiy tahlil etish va ularning falsafiy qarashlaridagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan tanishishga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Xususan, Abu Rayhon Beruniy, Abu ali Ibn Sino, Jaloliddin Rumiyl, Sa'diy Sheroziy va Alisher Navoiy kabi yetuk daholarning ma'naviy merosi jahonning durdona asarlari sirasiga kiritilmoqda. Xususan, Alisher Navoiy shaxsiga qiziqish, ijodini o'rganishga bo'lgan ishtiyiq necha asrlardan buyon insoniyatni unga bag'ishlab yangidan-yangi asarlar, ilmiy va ommabop risolalar, she'ru-dostonlar bitishiga sabab bo'lmoqda. Alisher Navoiy buyuk mutafakkir va davlat arbobi sifatida bir qator sara asarlari bilan fanning barcha sohalari taraqqiyotiga o'zining munosib hissasini qo'shdi. Uning har bir asarlarida falsafa va tasavvuf namoyandalari haqida qimmatli fikrlar hamda ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin.

Sharqning buyuk zabardast mutafakkirlaridan hisoblanmish Jaloliddin Rumiyl va Alisher Navoiylarning tasavvuf olamidagi ma'qei beqiyosdir. Ularning har ikkalasining ham falsafiy-irfoniy qarashlarida, hayot yo'llarida va ijodiy kamolotida bir qator mushtarakliklarni ko'rishimiz mumkin. Avvalo, har ikkala allomaning shajarasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularning har biri toza palaklarda tub yozganligiga guvoh bo'lamiz. Jaloliddin Rumiyning ota nasabi Hazrat Abu Bakr Siddiq (r.a.)ga, ona nasabi esa payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga borib taqalishi tarixiy manbalarda qayd etilgan. Alisher Navoiyning ota nasabi Amir Temurga borib bog'lanadi. Uning bobosi Amir Temurning o'g'li Umarshayx Mirzo bilan ko'kaldosh bo'lgan. Demak, har ikkalasi ham buyuklar avlodidandir.

Bu ikkala allomaning hayot yo'llaridagi mushtaraklik shundaki, Jaloliddin Rumiyning ham, Alisher Navoiyning ham otasi o'z vaqtida shoh saroyiga yaqin va xos kishilardan bo'lgan. Jaloliddin Rumiyning otasi Bahovuddin Valad Muhammad Xorazmshoh saroyida obro'li va saroyning yaqin kishilaridan edi. Bu esa bevosita uning farzandlari yosh

Jaloliddin va A'loiddinga yaxshi ta'lim-tarbiya olish hamda alohida e'tibor bilan ulg'ayishiga zamin yaratgan. Xuddi shunday, Alisher Navoiyning otasi Muhammad G'iyosiddin ham temuriylar saroyi amaldorlaridan bo'lgan. Shu sababli, Alisher Navoiyda ham yaxshi ta'lim-tarbiya olish, alohida e'tibor bilan ulg'ayishi uchun barcha shart-sharoitlar mavjud bo'lgan. Ko'pgina manbalarda keltirilishicha, Jaloliddin Rumiyl 5-6 yoshlarida savodini chiqaradi, o'tkir zehni, noyob qobiliyati bilan ko'pchilikning e'tiborini qozonadi. Alisher Navoiy ham juda yoshligidanoq, ya'ni, 3-4 yoshlarida savod chiqarganligi, o'tkir zehni va iste'dodli bo'lganligi, o'z davrining mashhur shoirlari she'rlaridan, jumladan, o'sha davrlardayoq Jaloliddin Rumiyning "ramali musaddas" vaznida bitilgan masnaviylarini o'qib-o'rganganligi haqida o'zining mashhur "Majolis un-nafois" asarida ma'umot beradi.

Shuningdek, bu mutafakkirlarning kelajakda yetuk va zabardast siymolar bo'lib yetishishlari juda yoshligidanoq o'z zamonasining valiyarlari tomonidan bashorat qilinadi. Jaloliddin Rumiyl buyuk Farididdin Attor bilan uchrashganida 14 yoshda edi. Shoir Bahovuddin Valadga qarata: "O'g'lingiz tez orada olamdagi barcha kuyganlar qalbiga otash soladi", deya ilohiy bashorat qilganligi Husomitdin Chalabiydan tortib Davlatshoh Samarqandiy asarlarida ham qayd etilgan. Alisher Navoiyning ham kelajakda yetuk zot bo'lib kamol topishi o'z davrining mashhur zotlari tomonidan ko'p bora e'tirof etilganligi haqida uning tarjimai holida ham ma'lumotlar berilgan. Jaloliddin Rumiyl ham, Alisher Navoiyl ham buyuk tasavvuf alomasi Fariddin Attorni o'zlariga ma'naviy ustoz deb bilishgan. Ikkalasining ham ijodiy kamolotida Fariddin Attorning ta'siri juda katta hisoblanadi. Jaloliddin Rumiyl Fariddin Attorning "Asrornoma" asarini umr bo'yi o'ziga hamroh qilgan bo'lsa, Alisher Navoiyl Fariddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asaridan bir dam ayro tushmagan. Jaloliddin Rumiyning mashhur "Masnaviyi ma'naviy" asarida Fariddin Attor shaxsi shunday e'tirof etiladi:

Gardi Attor gasht Mavlono,

Sharbat az dasti Shams budam no'sh.

Mazmuni: Mavlono Attor atrofida aylanib yurdi, ammo sharbatni Shams Tabriziy qo'ldan ichdi.

Jaloliddin Rumiyl Fariddin Attorning "Asrornoma" asaridan qattiq ta'sirlangan va bu ta'sir kuchi uning falsafiy-irfoniy qarashlarida ham o'z aksini topgan. Alisher Navoiyl esa Fariddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asari ta'sirida o'zining "Lison ut-tayr" asarini yaratgan. Jaloliddin Rumiyl ham, Alisher Navoiyl ham fors tilini juda chuqur bilishgan va bu tilda samarali ijod qilishgan. Forsiy Qur'on deb e'tirof etiladigan "Masnaviyi ma'naviy" va deyarli barcha asarlarini Mavlono fors tilida yaratgan. Alisher Navoiyl esa "Devoni Foniyl" deb nomlangan forscha g'azallar devoni va "Sittai zaruriya", "Fusuli arbaa" nomli forscha qasidalar to'plamini yaratganligi barchamizga ma'lum.

Jaloliddin Rumiyning "Maktubot" asarida Mavlono o'z zamondoshlari bilan turli payt va hududda yozilgan yozishma maktublarini jamlagan bo'lsa, Alisher Navoiyl ham o'z zamondoshlari, saroy va ilm ahli vakillari bilan yozishmalarini jamlagan holda "Munshaot" asariga tartib bergan. Bundan ko'rinadiki, har ikkala ijodkor ham maktubot janrida samarali ijod qilib, alohida asar bitishgan.

Sharqda "Layli va Majnun" dostoni sujeti asosida bir qancha asarlar, hikoyat va rivoyatlar yaratilganligi barchamizga ma'lum. Jaloliddin Rumiyl o'zining "Masnaviyi ma'naviy" asarining birinchi daftarida "Xalifa Laylining ko'rgani hikoyati", uchinchi daftarida "Majnun Layli uyida yurgan itni o'pib erkalagani", to'rtinchi daftarida "Aqlning nafs ila jangi Majnunning nortuya ila olishuviga o'xshaydi" hikoyati, beshinchi daftarida "Majnun xesh-aqrolari unga Layli u qadar go'zal emas. Shahrimizda undanda ortiqroq go'zallar bor,

bir nechtasini ko‘rsataylik, o‘zing tanlab ol, o‘zingni ham qutqar, bizni ham deyishlari. Majnunning ularga javob bergani” kabi bir qator hikoyatlarida Layli va Majnun o‘rtasidagi munosabat va mojarolarga to‘xtalib, yuqorida qayd etilgan doston motivlari asosida qisqa-qisqa hikoyatlar qayd etilgan. Alisher Navoiyning “Xamsa” asaridagi 3 dostoni “Layli va Majnun” haqida bitilgan. Alisher Navoiy Jaloliddin Rumiyan farqli o‘laroq Layli va Majnun haqida 1484 yilda katta hajmli doston yaratgan.

Jaloliddin Rumi va Alisher Navoiy ma’naviy merosini tadqiq etar ekanmiz, ularning asarlarida keltirilgan syujetlarda ham mantiqiy bog‘liqlik, izdoshlik an’analari borligini ko‘rishimiz mumkin. Xususan, Jaloliddin Rumiyaning “Masnaviy ma’naviy” asarini 3-daftarida “Filning shaklu-shamoyili haqida ixtilof etishgani” hikoyati keltirilgan. Xuddi shu hikoyatni Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” dostonining “Ma’rifat vodiysining vafsi” maqolatida “Ko‘rlar va fil” hikoyati nomi bilan keltirgan. Alisher Navoiy o‘zining “Nasoyim ul-muhabbat” asarida 700 dan ortiq so‘fiylar va

tasavvuf namoyandalari haqida ma’lumot berar ekan, Jaloliddin Rumiyan hayotiga, ijodiga doir ko‘pgina muhim ma’lumotlarni keltirib o‘tgan.

Alisher Navoiy o‘z asarlarida Jaloliddin Rumiyaning nafaqat shaxsi va ijodiga doir, balki uning falsafiy-tasavvufiy qarashlariga ham oid ma’lumotlarni keltirib o‘tib, shu orqali Mavloloning irfoniy fikrlariga ba’zi o‘rinlarda ishtibohlar bog‘laydi. Bir o‘rinda Navoiy shunday yozadi: “Alar der emishlar, men bu jism emasmanki, oshiqlar nazarida maning kalomimdan bosh urar. Alloh, Alloh chun ul damni totsang, g‘animat tut va shukr qilki, ul mendurmen”.

Xulosa. Alisher Navoiyning Jaloliddin Rumiyan ijodiga, uning orifona fikrlariga va tasavvufiy-irfoniy qarashlariga chuqur ehtiromda bo‘lganligini uning bir qator asarlarida uchratishimiz mumkin. Bu esa Navoiyning jahon sahnidagi durdona asarlari yaratilishida, teran falsafiy fikrlari va dunyoqarashi shakllanishida Mavlono Jaloliddin Rumiyaning ta’siri sezilarli ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – B.43.
2. Jaloliddin Rumiyan. Ichindagi ichindadur. Mohiyat kashshofi. U.Hamdani tarjimai. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – B.9.
3. Jaloliddin Rumiyan. Masnaviyi ma’naviy. Jamol Kamol tarjimai. – Toshkent: MERIYUS, 2010. 2-daftar.
4. Маснавий маънави. Аз рўйи нусхайи Р.Никўлсин. Чопи даҳўм. – Техрон, 2002.
5. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – B.12.
6. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik, 10-jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2011. – B.165.